

Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti

Gumanitar fanlar fakulteti

O'zga tilli guruhlarda rus tili RTU 21/2 guruh 2-bosqich talabalari

Tirkashova Mohinur

Mirxayitova Dilbar

Fan: Hozirgi o'zbek adabiy tili

Fan o'qituvchisi: Komilova Gulmira Temirovna

Mavzu: Yordamchi so'z turkumlari. Ko'makchi va uning qo'llanilishi

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va dunyo tilshunosligida ko'makchilarning o'rganilishiga oid qarashlar, "oraliq uchinchi", ko'makchilashish, metaforik ma'no ko'chishi.

Kalit so'zlar: Ko'makchi, ko'makchilashish hodisasi, so'z.

Категории вспомогательных слов. Вспомогательное средство и его применение

Аннотация. В статье представлены взгляды на изучение вспомогательных слов в узбекском и мировом языкознании, «промежуточной трети», вспомогательных средств, переноса метафорического значения.

Ключевые слова: Помощник, помогающее событие, слово.

Auxiliary word categories. Assistant and its applications

Abstract. In the article, views on the study of auxiliaries in Uzbek and world linguistics, "intermediate third", auxiliaries, transfer of metaphorical meaning.

Key words: Helper, helping event, word.

KIRISH

Ot, olmosh va otlashgan so'zlar, harakat nomi va sifatdoshlardan keyin kelib, ularning boshqa so'zlarga munosabatini bildirgan yordamchi so'zlar ko'makchilardir.

Masalan: Xadicha xola Baxrobod qishlog'ida kichik o'g'li Obidjon bilan turar edi. Sen uchun kitob olib keldim.

Ko'makchilar vazifasiga ko'ra kelishiklarga o'xshaydi. Ba'zan ko'makchilar kelishiklar bilan bir xil vazifada kelib, biri ikkinchisining o'rnida ishlatiladi. Masalan: qo'l bilan ko'tardim. Qo'lda ko'tardim (vosita ma'nosi). Jahonda dong'imiz paxta orqali. (G'afur G'ulom.) Jahonda dong'imiz paxtadan (vosita yoki sabab ma'nosi). Maktab uchun mebel olindi. Maktabga mebel olindi (atalganlik ma'nosi). Lekin ko'makchi bilan kelishik bir narsa emas. Buni quyidagi misolda ham ko'rish mumkin: Paxta uchun kurash – paxtaga kurash birikuvlarida uchun ko'makchisini jo'nalish kelishigi qo'shimchasi -ga bilan almashtirib bo'lmaydi.

Ko'makchi qaysi so'zdan keyin kelsa, u o'sha so'z bilan birgalikda bir so'roqqa javob bo'ladi va bitta sintaktik vazifada, bitta gap bo'lagi bo'lib keladi. M-n: Gap gidrostantsiya haqida (nima haqida?) bordi. (SH.R.) Gulnor Mastura bilan (kim bilan?) dars tayyorlayapti.

Hozirgi o'zbek tilidagi bilan, uchun, sari, kabi, sayin, qadar, singari ko'makchilari ma'nosini tamoman yo'qotgan, shuningdek tomon, orqali, sababli, qarab-qaramay, so'ng, tashqari, nari, beri, chog'li kabi ko'makchi vazifasida qo'llanuvchi so'zlar ko'makchilar sanaladi. SHunga ko'ra ko'makchilar ikkiga: 1) sof ko'makchilar; 2) funktsional ko'makchilarga bo'linadi.

Sof ko'makchilar.

Sof ko'makchilar lug'aviy ma'nosini yo'qotgan bo'lib, boshqa so'zlar bilan birikib kelgandagina turli munosabatlarni ifodalaydi. Boshqarish xususiyatiga ko'ra sof ko'makchilar ikki guruhga bo'linadi: 1) bir xil kelishikdagi so'z bilan keluvchi sof ko'makchilar, 2) turli kelishiklar bilan qo'llanuvchi sof ko'makchilar.

Sayin, uzra, orqali va boshqa ayrim sof ko'makchilar bosh kelishikdagi otlar bilan qo'llanadi: kun sayin, borgan sayin kabi. Bunda ular harakatning takrorlanishi, davom etishi kabi ma'nolarni ifodalaydi. M-n: Ro'zg'ori ham kun sayin but bo'lyapti. (O.)

Orqali ko'makchisi vosita ma'nosini anglatadi: Xat pochta orqali olindi. Tufayli ko'makchisi sabab ma'nosini anglatadi: Sen tufayli ulug' martabali bo'ldi. Yanglig', kabi

ko'makchilari chog'ishtirish, o'xshatish kabi ma'nolarni bildiradi: Irodaning qilich kabi o'tkirdir dami. (O.) Sari o'rin, payt va yo'nalish kabi ma'nolarni ifodalaydi. Ulg'aygan sari, yaqinlashgan sari kabilar.

Turli kelishikdagi otlar bilan keluvchi sof ko'makchilar bosh, qaratqich, jo'nalish kelishigidagi so'zlar bilan qo'llanadi. Bunday ko'makchilarga kabi, singari, bilan, uchun, qadar ko'makchilari misoldir.

Kabi, singari ko'makchilari chog'ishtirish, o'xshatish ma'nolarini anglatadi. Bahor toshqini kabi extirosalar bilan keldi. (S.An.) Uning o'zi so'zi singari sof edi. Bilan ko'makchisi vosita, sabab, maqsad, payt kabi ma'nolarni anglatadi. Uning birlan, birla, -ila, -la kabi shakllari she'riyatda qo'llanadi. Gap bilan va'da berma, ish bilan ber. Tilak bilan kelgan, tong bilan uyg'ongan kabi.

Uchun ko'makchisi sabab, maqsad, atalganlik kabi ma'nolarni anglatadi: Bu boyliklar sen uchun, qizim. Ataylab ko'rish uchun keldi kabi.

Qadar ko'makchisi chog'ishtirish, masofa, vaqt va o'ringa munosabat ma'nolarini anglatadi: Aziza o'rtoqlarini kechga qadar kutdi.

Vazifadosh ko'makchilar.

Vazifadosh ko'makchilar turli so'z turkumlaridan bo'lib, ular gapda o'rni bilan ko'makchi vazifasida qo'llanadi. Turkumga va ma'no xususiyatiga ko'ra funktsional ko'makchilar quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Ot ko'makchilar: tomon, old, yon, orqa, xususida, o'rnida, uchida kabilar.
2. Sifat ko'makchilar: boshqa, qarshi, tashqari kabilar.
3. Fe'l ko'makchilar: ko'ra, qarab, qaraganda, bo'ylab, boshlab, tortib kabi.
4. Ravish ko'makchilar: burun, avval, ilgari, bari, so'ng, keyin kabilar

Ko'makchi- bog'lovchi vazifasini ham bajaradigan ko'makchilar: bilan, deb, deya. Masalan: daftar bilan qalam; Umrin shirin o'tsin deb(deya), u ko'p mehnat qildi.

Ko'makchi otlar o'z lug'aviy ma'nolarini saqlagan holda ko'makchi o'rnida kelib, harakat bilan predmet o'rtasidagi turli munosabatlarni ifodalaydigan so'zlardir. Bu so'zlar o'rin-payt, chiqish kelishigi va egalik qo'shimchalarini qabul qiladi: old, o'rta, yon, orqa,

ket, ich, ust, tepa, ost, tag, ora, bosh, o‘rin, qosh, yoqa, tomon. Bu so‘zlar belgisiz qaratqich kelishigidagi so‘zdan keyin kelgandagina ko‘makchi ot hisoblanadi: ish ustida, siqig‘i stolning qayerida?), uying oldida. Ko‘makchi otlarni quyidagi turlarga bo‘lish mumkin:

- 1) vertikal yo‘nalishni bildiruvchi: ost, ust, tag.

- 2) gorizontal yo‘nalishni bildiruvchi: old, orqa, yon, ich, tomon;

- 3) aralash yo‘nalishni bildiruvchi: o‘rta, ora, bosh. Ko‘makchilarning qo‘llanishi va ma'nolari

- 1) bosh kelishikdagi so‘zlar bilan qo‘llanadigan ko‘makchilar:

Bilan (qisqa shakllari: -la, ila) ko‘makchisi birgalik, vosita, tez bosg‘lanish, payt, ish-harakat ob'ekti, holat, maqsad ma'nolarini bildiradi: Ukasi bilan keldi. Qalam bilan yozdi. Eshik ochilishi bilan kirishdi. Tuni bilan uhlamadi. Baxtiyorlik bilan jilmaydi.

Uchun (qisqa shakli: -chun) ko‘makchisi maqsad, sabab, atash, evaz ma'nolarini ifodalaydi: Bolalar uchun qurildi. O‘qimagani uchun bilmadi. Sen uchun oldim. Yordamingiz uchun rahmat.

D i q q a t ! -la, -chun shakllari o‘zi bog‘lanib kelgan so‘zdan chiziqcha bilan ajratib yoziladi: qo‘llarim-la, Vatan-chun. Uchun, bilan, kabi, singari ko‘makchilari qaratqich kelishigidagi so‘zlar bilan ham qo‘llanishi mumkin: Ko‘makchilar va kelishiklar

Ko‘makchilar vazifasi jihatidan kelishiklarga o‘xshaydi. Ayrim hollarda ko‘makchi kelishik qo‘shimchasi o‘rnida yoki kelishik qo‘shimchasi ko‘makchi o‘rnida almashib kelishi mumkin. Ko‘makchilar tushum, jo‘nalish, o‘rin-payt, chiqish kelishiklari o‘rnida almashib kelishi mumkin: Radio orqali eshitdik - Radiodan eshitdik. Ukam uchun oldim - Ukamga oldim. Qalam bilan yozdi – Qalamda yozdi. Borgani haqida gapirib berdi - Borganini gapirib berdi. Biroq hamma vaqt ham ko‘makchi o‘rnida kelishik qo‘shimchasi ishlatilavermaydi: Do‘stiga yordamlashdi gapida jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi o‘rnida ko‘makchini qo‘llab bo‘lmaydi.

XULOSA

Bundan kelib chiqadiki, ko‘makchining leksik ma‘nosi o‘zi birikib kelayotgan mustaqil ma‘noli so‘zning leksik ma‘nosiga bog‘liq ekan. Turdi Rustamov mustaqil va

yordamchi soʻzlarda leksik va grammatik maʼno mavjudligi, biroq bu ularning mustaqil maʼnoli soʻzlardagi kabi leksik va grammatik maʼno hosil qiladi degan fikr keltirib chiqarmasligini aytadilar. Dunyo tilshunosligida “oraliq uchinchi” turkumlariga oid qarashlar turlicha boʻlib, biz tilning turli xususiyatlarini inobatga olgan holda koʻmakchilashish jarayonini matn bilan bogʻlaymiz.

REFERENCES

1. С. Ахманова Словарь лингвистических терминов издательство;Советская энциклопедия,Москва-1966.
2. Хожиев А.Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. ЎЗМЭ.Тошкент.2002.164-бет.
3. Пардаев А. Ўзбек тили ёрдамчи сўзларнинг лингвистик табиатига доир айрим мулохазалар // Қарақалпақ мэмлекетлик университетиниң хабаршыси; Нукус, 2011. –№ 1-2(10-11).
4. Исоқов З. Сўз туркумлари системасида ёрдамчи сўзлар, // Ўзбек тили ва адабиёти , 2002. - № 2.
5. Пардаев А., Қурбонов С. Сўз таърифи хусусида // «Интернаука»: научный журнал. Часть 2. – Москва, 2017. - № 11(15).